

דו"ח על פרוייקט מיפתוח בכורי העתים

משה פלאי

"בכורי העתים הם פרי תבואה לשנת תקפ"א הכוללים כמה דברים נחמדים, ועניני מדע ותועלת".¹

'מפתח' בכורי העתים, הנמצא עתה בהכנה, מהווה המשך למפתח המוער של המאסף, שיצא לאור בהוצאת מאגנס בשנת תשס"א בשם שער להשכלה.² כידוע, המאסף היה כתב-העת העברי הראשון של ההשכלה בגרמניה, שהופיע לסירוגין בשנים 1783-1811 ונערך לחלופין על-ידי יצחק אייכל, אהרון וולפסון ויואל ברי"ל, ולבסוף על-ידי הסופר והמשורר שלום הכהן.

המאסף הראשון חדל להופיע בשנת 1797, ונעשו כמה ניסיונות מאחורי הקלעים לחדשו. שלום הכהן פנה כעבור שנתיים, ב-1799, אל אייכל, העורך הראשון, וניסה לגייסו לחידוש כתב-העת, אך ללא הצלחה. "קום נא עתה אדוני", קורא שלום הכהן הצעיר, בן הכ"ו, אל העורך הוותיק אייכל, "כי כאיש גבורתך, שנס עוד כגבר מתניך, אולי תוכל להקימה [את השפה העברית] מעפר, ותתחדש כנשר נעוריה... אם תשוב להוציא מכתבי המאסף". הוא שוטח את בקשתו: "הקם נא לעזרתי, ולעזרת שפה העברית". הכהן מבטיח לאייכל כי רבים מעוניינים בחידוש המאסף גם מחוץ לגרמניה וכי יוזמתו והשתתפותו יעודדו גם אותם לתת יד למיפעל. תשובתו של אייכל הביעה ייאוש מוחלט: "גם אנכי טעמתי את קבעת כוס התרעלה אשר עבר על עם יהודה ועל משכיליו. חלפו ימי האהבה, עברו ימי הברית אשר היו ביני וכין בני ישראל; עת נראו נצני החכמה ותפרח לשון עבר לתהלה ולתפארת, אז יצאו נערי בני ישראל ללקוט מפרי תבונתה דבר יום ביומו. נסו ואינם – אהה! אף לא יוסיפון שוב; מיום אמרו בלבכם לאמור: מלאה כל הארץ דעה, מאסו בלשון אבותיהם, וישליכוה אחרי גינם; גם אותי שכחו ויעזבוני כערער בערבה".³

בשנת 1809 עלה בידי שלום הכהן לחדש את המאסף והוא ערך אותו במשך שלוש שנים, עד שנת 1811.

מתוך התכתובת הנזכרת של הכהן ואייכל, נראה כי היה עניין רב בחידוש המאסף. גם אם לא היה לכתב-העת בסיס כלכלי, מחמת מיעוט החותמים, ושעל-כן הפסיק את הופעתו, לסופרי ההשכלה ואף למשכילים מן השורה היה ככל הנראה עניין סיפורתי לחדש את הופעתו.⁴ עדות לכך תמצא בכרוז בשפה הגרמנית שגיליתי לאחרונה בסיפריית המדינה בברלין (ושטרם פורסם) אשר הפיץ דוד פרידלנדר, מראשי ההשכלה הגרמנית, בשנת 1818, וממנו מסתבר, כי משכיל זה ניסה להוציא מיבחר סיפורתי מתוך המאסף.⁵ לא ידוע לי אם אכן הצליח בתוכניתו.

מאז חדל מעריכת המאסף ב-1811 נדר שלום הכהן בכמה ערים באירופה, שהיה באמשטרדם ובלונדון מ-1813 עד 1816-1817 ואחר עבר להאמבורג, וב-1820 הזמינו המדפיס אנטון שמיד לשמש "מומחה סיפורתי" ומגיה בבית-הדפוס שלו בווינה.⁶ כך התחילה פרשת כתב-העת העברי המשכילי השני, בכורי העתים, שהופעתו נמשכה בקביעות, לאורך זמן (ואני מוציא מגדר זה כתיב-עת יחידאים, כגון בכורי תועלת שראה אור בתק"פ, 1820, וכן פרי תועלת, בשנת 1825, אשר הופיעו בכרך אחד בלבד כל אחד).

ה'מפתח' של בכורי העתים, שאנו שוקדים עתה על הכנתו, הוכן במתכונת "מפתח המאסף", שעליו דיווחתי בכנס המדעי העברי במילאנו.⁷

תיאור ה'מפתח'

ה'מפתח' מהווה רישום כל החומר שנכלל בכורי העתים. רשומים בו כל הפריטים שנכללו בשנים-עשר הכרכים של בכורי העתים משנת תקפ"א עד תקצ"ב (-1820 1831), דהיינו כל המאמרים, השירים, המשלים, הסיפורים, הרשימות והודעות המערכת; וכמו-כן רישום כל שערי הכרכים ושערי המישנה של מדורי השנתון. נכללו בו גם הודעות המערכת והמו"ל בגרמנית באותיות עבריות וכן מאמרים, דיווחים וטבלאות שאף הם נדפסו בגרמנית באותיות עבריות. את כל הכותרות בגרמנית תירגמנו לעברית.

ה'מפתח' מסודר לפי שמות המחברים ולפי נושאים, ברישום אלפביתי אחד. הנושאים כוללים מושגים, מאורעות, מוסדות ואירגונים, אישים וסופרים, זאנרים סיפורתיים, כותרי ספרים, מיקצועות לימודי היהדות, כגון מיקרא, תלמוד ולשון, ולימודי חול, תרגומים, ועוד. גם הערכים המופיעים תחת כל נושא ונושא מסודרים לפי כותרים בסדר אלפביתי פנימי, כמקובל. כך יכול ה'מפתח' לשמש מכשיר נוח לחיפוש, איתור ובדיקה קומולטיביית ועניינית של כל הנושאים האלה.

איך היכנו את ה'מפתח'?

הערכים – עיולים, בלשון מיקצועית – נרשמו על-פי עותק משוחזר של בכורי העתים אשר צולם מתוך עותקים שנשתמרו בסיפריות אוניברסיטאיות וסיפריות מחקר ברחבי העולם.

בהקלדה המקורית של מאגר ה'מפתח' לבכורי העתים כללנו ערכים שנרשמו תחת שמות המחברים. הערכים האלה מופיעים בסדר שוטף, כדרך הדפסתם בכרכי בכורי העתים.

דוגמת עיול

[ליטערריש, מאיר הלוי][לטריס]

הליכות האסון [שיר מעובד] / [מאיר הלוי ליטערריש]
[לטריס]. בכורי העתים, א': 117–119. תקפ"א

הערה: תרגום-עיבוד מתוך "הכלה ממסינה" לפרידריך שילר [Schiller]: 1805–1759. השיר מזוהה על-ידי ואכשטיין, *Die hebräische Publizistik in Wien*, I, 283, כ-"Die Braut von Messina"

1. שירים.

2. תרגומים-עבודים.

3. שילר, פרידריך [מחבר].

הסדר הפנימי של העיול: בשורה הראשונה מופיע שם המחבר או הנושא; לאחריו בא הכותר וסיווג העיול או הספר בסוגריים (כגון: שיר, אידיליה, משל) ושם המדור שבו נכלל העיול (אם היה שם מדור). שם המחבר חוזר אחר כך (וזה מידע נדרש כאותם עיולים שנוצרו על-פי נושאי הריפרור, שבהם הושמט שם המחבר בשורה הראשונה והוכנס במקומו הנושא). בהמשך בא מיקום הכרך והעמודים בבכורי העתים ומיקום בהמאסף (במיקרה של חומר חוזר מתוך המאסף). לאחר מכן באות הערות.

בהערות הובאו ציונים ביבליוגרפיים קצרים, שמות סופרים בלועזית שחיבוריהם תורגמו לעברית ותאריכיהם, זיהוי ראשי תיבות של מחברים וזיהוי מחברים ששמן לא נדפס לייד הפריט.

נושאי ריפרור: בתחתית כל עיול ועיול בהקלדה המקורית הוספנו נושאי ריפרור, שהם נושאי-מישנה, אשר ישמשו לקטיגוריות נוספות שבהן יחזור ויידפס העיול, או הערך.

ההדפסה: אין לנו עדיין הדפסה סופית של כל ה'מפתח', הנמצא, כאמור, בשלבי עריכה מתקדמים.

מיספרים ראשונים על היקף ה'מפתח': בכרך הראשון רשומים עתה 62 ערכים מקוריים בסדר הרוצף של הכרך. עם הוספת נושאי הריפרור יוכל מיספר הערכים פי שלושה או ארבעה לכדי 240 ערכים. וכן בכרכים הבאים: בין 60 ל-80 ערכים כל אחד, שיוגדלו ויזדכרו על-ידי נושאי המישנה פי שלושה או ארבעה (המיספרים עדיין אינם סופיים).

לפי אומדן זמני לשלב זה של המיפתוח, מיספר הערכים ב-12 הכרכים של בכורי העתים מגיע לכדי 3,552 (לערך). לצורך השוואה: מיספר הערכים בעשרת הכרכים של המאסף היה 3,518 כולל המוסף הגרמני. משמע, שמיספר הערכים בשני כתבי-העת דומה. ואולם, במיספר העמודים של שני הפירסומים יש הבדלים: בכורי העתים מחזיקים 2,976 עמ' לעומת 3,064 עמ' של החומר העברי ב- המאסף, ונוספו להם 414 עמ' של המוספים בגרמנית. דהיינו, סך הכול 3,478 עמ', שהם כ-25% יותר עמודים מאשר ב- בכורי העתים. מיספרים מחכימים אלה מראים כי התפוקה, מבחינה היקפה הכמותי, ולא האיכותי (שהוא נושא נפרד אך חשוב), של שני כתבי-העת הייתה דומה, על אף ההפרש במיספר הכרכים (10 כרכים ב- המאסף לעומת 12 בכורי העתים) ובמיספר העמודים. כהערת שוליים להשוואת היקף החומר, יש לזכור, כי ב- המאסף היו הפסקות ארוכות בין כמה מן הכרכים, והדפסת 10 הכרכים השתרעה לאורך 27 שנים, בהפסקות של כ-13 שנה, בעוד שכרכי בכורי העתים נדפסו ברצף של 12 שנה.

מגמתו של כתב-העת על-פי השער

בניגוד למקובל בעיתונות העברית והכללית, עורך בכורי העתים לא פירסם כל מינשר פומבי בעברית בדבר תוכנו ומהותו של השנתון החדש בפתח הפירסום. וקרוב לוודאי, כי מבחינה טכנית, ה"הודעה" של המו"ל, שצורפה לכרך א' של בכורי העתים ויש להניח כי הופצה גם בנפרד, ממלאה תפקיד זה.⁸ ואולם, גם השער המפורט בעברית ובגרמנית של בכורי העתים נועד לשמש כמעין מצע אידיאולוגי.

שירו של שלום הכהן, "על מחברת בכורי העתים", שהופיע בראש הכרך הראשון, אף הוא משמש מעין מצע, או כרוז-סיסמה לפעולה: "עתים לכל חפץ תחת הרקיע/ עת יעלה שיאו עד לעב גייע/ ועת עשר מעלות אחרנית נָסְגוּ", שר הכהן על העברית שהידרדרה בזמנו. והוא קורא בעוז ובתקווה שהדריכה אותו בעריכת כתב-העת: "גן עברים!... נְטֶשֶׁתְּ, חרולים כְּסוּ פניך; / תשוב תתחדש, עוד זְרַעֲךָ נְטָעוּ, / עתה יבְשֻׁלוּ כל בְּפוּרֵי עֵתְךָ".⁹ התיקווה והמציאות לא היו זהות, ואף שלום הכהן נאלץ להתפשר ולכלול בשנתון חומר בגרמנית (באותיות עבריות) בניסיון למשוך קוראים.

מגמתו של כתב-העת ניתנת לשיחזור על-פי השער של כרך א'. בשער השנתון לשנת תקפ"א הופיע הכיתוב הבא:

"בכורי העתים הם פרי תבואה לשנת תקפ"א הכוללים כמה דברים נחמדים, ועניני מדע ותועלת, נועדים לברכת הורים, להוביל שי לבניהם השומעים לקולם, למען ישמע חכם ויוסיף לקח".

בהמשך השער הופיע הכיתוב בגרמנית באותיות עבריות:

"איין ניטצליכעס אונד לעהררייכעס געשעפטס- אונד אונטערהאלטונגסבוך אויף דאז יאהר תקפ"א צום נייאיהרס-געשענק פיר געבילדעטע הויזפעטער אונד הויזמיטטער אלס פרעמיענבוך פיר דיא פליסיגע יוגענד".

תרגום הכיתוב בגרמנית (כפי שהובא בעיול השער ב'מפתח'): "ספר מועיל ומאלף לעסקים ולהנאה לשנת תקפ"א כמתנת ראש השנה לאבות ואמהות נאורים כפרס לבני הנעורים החרוצים".

מה משמעות ההכרזה האידיטוריאליה הזאת של העורך או המוציא לאור לגבי מהותו של כתב-העת?

כתב-העת מזוהה כמכיל "פרי תבואה" – ואין לדעת אם אלה ביכורי יצירה במיסגרת הסיפורת היפה או כתיבה בכלל. ההסבר מפרט מייד: "דברים נחמדים, ועניני מדע ותועלת", והם, איפוא, שלושה: בְּלִטְרִיסְטִיקָה, יָדַע וְחוֹמֵר שִׁמוּשֵׁי. החומר נועד ל"ברכת הורים" – היגד הנשמע חיובי לבטח, אך אמביוולנטי ולא מוגדר. יש להניח כי הוא מבוסס על המיבטא המיקראי "ברכת ה'" (דברים לג, כג) שמשמעו: התוצאה של ברכת ה', דהיינו: הצלחה ואושר, ובהקשר עם הטקסט בוודאי כוונתו להצלחת ההורים – אם בעסקים (?) או בגידול הילדים, וכך נאמר מייד כ"שי לבניהם".

הטקסט מבקש לרמוז על תרומת בכורי העתים להידוק הקשר המישפחתי בין הורים לילדיהם – הורים נאורים ובנים (ובנות מה עליהן? ואכן נאמר בהמשך בגרמנית, "בני נעורים") שקדנים ההולכים בדרכיהם. כמובן, נשאלת השאלה: האם הטקסטים של בכורי העתים מתאימים ל"בני הנעורים"? ובאלו גילים? יש להניח, שהכוונה לצעירים בשנות העשרה המאוחרות ובשנות ה-20 המוקדמות לחייהם, שרמתם האינטלקטואלית הייתה מתאימה לחומר הנדפס ושגיליו עניין בהשכלה.

ההדגש הוא איפוא על ידע מועיל ועל שילוב של ידע והנאה – "לעסקים ולהנאה" – פְּנֵאֵמֶר בשער, כמעין מהדורה עברית מודרנית של מימרתו של הוראטיוס: "utile – dulci".

בהשוואה לבכורי העתים, בשער המאסף נדפס:

"המאסף לשנת התקמד כולל שירים ומכתבים אשר נאספו ונקבצו יחד על ידי אנשי חברת דורשי לשון עבר בקעניגסבערג". כיתוב זה קצר הרבה יותר, ומודיע למעשה – בתמציתיות מירבית – על תוכן הירחון, שיכיל שירים ומאמרים, ומוסר מיהו הגוף

המרכז את החומר, דהיינו: חברת דורשי לשון עבר.

אך בנוסף לשער התמציתי, כידוע פירסמו עורכי המאסף מינשר בשם נחל הכשור ובו הודיעו על תוכנו ומטרותיו של כתב-העת, וכאמור, עורך בכורי העתים לא פירסם כל מינשר כזה. במינשר זה הודיעו עורכי המאסף כי "המאסף... יאסוף לכל מחנות המדע והמוסר כתבים מפתכים שונים"; דהיינו, הייתה להם תפיסה מאגאזינית של חומר היצירה העברית – מאסף של חומר מגוון. ואילו בכורי העתים מגיש חומר המונחה על-ידי שתי המטרות המוצהרות בשער: לעסקים ולהנאה. החומר המיועד לצורך עסקים מובא בסוף הכרך ועניינו חומר שימושי, טבלאות מיסים וכדומה. יש להוסיף, שהכרך הראשון הוגש לקורא בליוויית לוח שנה בשם "עתים מזומנים" [!].

תפיסה שונה של כתב-עת עברי

העורך החדש של בכורי העתים מודע היטב לכך שהוא בא אל הקורא העברי המשכיל בעיקבות כתב-העת העברי הראשון של ההשכלה בגרמניה, המאסף, שכבר "נודע בשערים". יש לעורך מחוייבות לרעיון ההמשך של עיתונות ההשכלה וסיפורת ההשכלה, דבר שהתבטא בפעילותו הסיפרותית בעבר וכן בהערכת חומר רב מתוך המאסף המקורי והדפסתו החוזרת, מלה במלה, ב- בכורי העתים (ועל כך בהמשך). למעשה, הרעיון של הוצאת בכורי העתים מתבסס בעיקרו על התופעה של המאסף ועל הדרישה הקיימת לחומר של הסיפורת העברית החדשה ולחומר מתוך המאסף (כפי שנשמע מדבריו של המו"ל אנטון שמיד בהודעה המיוחדת שצורפה לכרך הראשון). עצם העובדה שהעורך האחרון של המאסף הוא גם העורך הראשון של בכורי העתים מציינת מעין תחושה או שאיפה להמשיך בדרכו של כתב-העת הקודם. ואף על פי כן, היה זה המשך מלאכותי, שכן דרך העריכה הייתה שונה.

כשנתון, דהיינו כתב-עת היוצא אחת לשנה, מונחה עורך בכורי העתים על-ידי קונצפציית עריכה שונה מזו של המאסף, שיצא, בדרך כלל, אחת לחודש, או אחת לשלושה חודשים, ועל כן, יצר רצף הופעה יותר קבוע, יותר צפוף, וקיים קשר יותר הדוק בין הופעת גיליון אחד למישנהו.

תפיסה זו מעצבת את הקשר עם הקורא. ב-המאסף היה קיים קשר מתמיד עם הקורא, ואף נוצר דיאלוג עימו, כגון: השאלות והתשובות בעניין ביאורי פסוקים, חידות, דיון בין הקוראים-הכותבים במילים נרדפות בלשון, ועוד. ואילו השנתון בכורי העתים לא יכול היה לקבוע מערכת יחסים מתמדת, ואכן הדבר ניכר בחומר המודפס. יוצא מגדר זה החומר שהועתק מתוך המאסף והובא כאן. ובכן, בהמאסף נוצר קשר עם הקורא שהתבטא בהשתתפותו בחומר ובמיכתבים אל המערכת, ואילו ב- בכורי העתים הדבר אינו ניכר.

ולא רק הקשר עם הקורא אלא גם הקשר עם הסופר המשתתף היה שונה. בעוד

ססביב המאסף נוצרה קבוצה – והייתה תחושה של היווצרות חבר סופרים השוקד יחדיו למען פעולה משותפת ולמען הישגים בקידום ההשכלה, אין הרגשה כזאת בכורי העתים. אין תחושה של ניסיון להציג אידיאולוגיה משכילית ומאמץ משותף להגשים אותה ולהיאבק עליה.

עריכת בכורי העתים עברה שלבים אחדים וכמה וכמה עורכים היו מעורבים בה במרוצת השנים, וביניהם שימשו בעריכה: משה לנדא (נכדו של ר' יחזקאל לנדא, הינודע ביהודה), שלמה פֶּרַגמָנֶטֶר, יששכר כָּר שלזינגר, יצחק שמואל ריגיו (יש"ר) ויהודה ליב יִיטְלֵש. כל עורך ודרכו. כדי להדגים את מורכבות הנושא, נדון בתחילה בדרכו של שלום הכהן בעריכה, שנמשכה לאורך שלוש השנים הראשונות של כתב-העת, ונתרכז בדיוננו בכרך הראשון.

ניתוח החומר בכרך א'

הכרך בן 208 העמודים מחולק לשלוש חטיבות עיקריות, שבראשן נדפסו שערי מישנה הפותחים כל חטיבה וחטיבה. החטיבה הראשונה מוקדשת ל"לימודים ודיונים", כותרת שנדפסה בגרמנית באותיות עבריות, תופעה ששיקפה את החומר בחטיבה זו אשר רובו כתוב בגרמנית באותיות עבריות, עדות לשינוי שחל בהרכב הקוראים, או לקהל היעד כתפיסתם של המוציא לאור והעורך. יוצא מגדר זה החומר המובא מתוך המאסף, שהוא בעברית, וכן קיטעי היצירה המקורית, כפי שנראה בהמשך.

"רישומים מן ההיסטוריה היהודית"

בחלק הראשון של חטיבה זו, שלושה מדורים: המדור הראשון נקרא "רישומים מן ההיסטוריה היהודית" ובו שלושה מאמרים: על הכהן הגדול ידוע, הוצאתה להורג של מרים, ודיוקנו של הקיסר קיוס או אמונתם האיתנה של היהודים. ואכן, החומר הזה אינו בעל חשיבות ראשונית בתולדות ישראל. והוא נבחר כנראה מתוך התעניינותו ועיסוקו של העורך עצמו בתקופת בית שני, כפי שבא הדבר לידי ביטוי בספרו קורא הדורות (1838), שבו הועלה חומר דומה.¹⁰ כמו-כן נועד חלק מן החומר לחזק את אמונתם של הקוראים.

המדור השני בחלק זה מוקדש לביוגרפיות, נושא שהיה חשוב גם לעורכי המאסף, ונדפסו בו שתי ביוגרפיות: על יצחק אברבנאל ועל משה מנדלסון. הביוגרפיה על אברבנאל היא היחידה הכתובה בעברית, ואף היא אינה מקורית אלא היא קיצור מעובד מן הביוגרפיה מאת אייכל שנדפסה בהמאסף.¹¹ בחירת שני אישים אלה מייצגת את תפיסת השכלת ברלין בדבר חשיבותו של "המשכיל המוקדם" אברבנאל, שהטרים את ההשכלה המודרנית, ושפעולתו הסיפורית-הפרשנית מקבילה לזו של בעלי 'הביאור' ובראשם מנדלסון, אשר זכה אף הוא לביוגרפיה –

כגיבורה המובהק של ההשכלה העברית בגרמניה.

המדור השלישי הוא "סיפורי מוסר ואמרות מן התלמוד", ובו ארבעה קטעים המלמדים על גדולתם המוסרית של חכמי התלמוד. היחס לתלמוד הוא חיובי, ויש בו לדחות את הקביעה השרירותית של ביקורת ההשכלה הטוענת שהמשכילים "שנאו" את התלמוד.¹² וכמובן, הצגת החומר המוסרי תאמה את נטיותיה של ההשכלה להדגיש את מוסריותה של היהדות. בין האימרות המוסריות נבחרו אלה המציגות את היהדות כאור חיובי, כגון: "ת"ר [תנו רבנן] לעולם יהא אדם ... ומדבר שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם עכו"ם בשוק" (א', 33); "ת"ר האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו" (א', 34); "ת"ר האוהב את שכניו והמקרב את קרובו" (א', 34). אימרות אלו מצדדות בפתיחות כלפי הזולת וכלפי הלא-יהודים, דעות שההשכלה הטיפה להן.

הקטע החמישי מתאר את סדר עבודת המיקדש בכל יום בבית שני. חומר זה מעיד על יחס של כבוד לחכמי ישראל והערצה לעבודת המיקדש הקדומה. ויש פה רמזיה ברורה לעבודת האל היהודית המסורתית, כנגד תופעות ההיכל החדש בהאמבורג ב-1818, ששלום הכהן היה בין מבקריו החמורים.¹³ היחס לריפורמה ישתנה ויהיה חיובי בכורי העתים האחרים, בעריכתם של משה לנדא ויהודה ליב ייטלש.

עורך בכורי העתים והעורכים שבאו בעיקבותיו מיחזרו חומר רב מתוך המאסף המקורי, שנכלל בחלק השני של החטיבה הראשונה ושנקרא, בגרמנית, "מבחר המאמרים היפים ביותר מתוך המאסף". מה הביא את העורך ואת המו"ל להדפיס מחדש חומר מתוך המאסף? סיבה אחת, המוסברת בדיכרי המו"ל בהודעה שנספחה לכרך א' של בכורי העתים, אומרת כי הייתה דרישה בין המשכילים לחומר זה, שאזל ולא היה מצוי. יש להניח, כי אכן הייתה קיימת זיקה ואהדה ל- המאסף. עם זאת, הייתה בוודאי גם סיבה נוספת להבאת חומר רב מתוך המאסף, והיא היעדרו של חומר סיפורתי מתאים בתיק המערכת.

הפריט הראשון המובא מתוך המאסף הוא המינשר נחל הבשור במלואו, ובו תוכן כתב-העת המאסף המוצע, תוכנית העורכים ומטרתם להפצת ההשכלה, וכן מיכתבו של אייכל אל ויזל ותשובתו.¹⁴ לנוכח היעדר תוכנית ברורה ומוצהרת של העורך בראש השנתון החדש, מסיק ישראל צינברג, כי שלום הכהן התעתד לא להמשיך את המאסף כי אם לחזור עליו, "לוודע את הנוער היהודי שבפרובינציות האוסטריות אל מזכרת 'השכלת ברלין', אל הבטאון שנעשה יקר-המציאות".¹⁵ "ועל כן הדפיס מחדש את 'נחל הבשור', שהכיל את תכנית 'המאסף' בשעתו, וממילא גם את תכנית 'בכורי העתים' (עמ' 26). צינברג טוען, ששלום הכהן השתדל להיות נאמן לתוכנית של נחל הבשור, ומביא כעדות את הביוגרפיות, שירי התהילה למלכים, וסיפורי מוסר שנדפסו בכורי העתים.

ואולם, הנחה זו אינה מתאששת מן החומר שפירסם הכהן בכרך זה, או מדרכו

הכללית של השנתון. אין כל סימוכין להניח שלפנינו שנתון "ההולך בדרכו" של המאסף. כפי שראינו לעיל, לשני כתבי-העת תפיסות שונות של עריכה ושל פירסום סיפורות. הכהן מדפיס מחדש מיבחר מתוך החומר הנראה לו חשוב כמייצג את הסביבה התרבותית והסיפורתית של השכלת ברלין, שאת דברה הוא שואף להביא לפני הקוראים החדשים והמשכילים החדשים.

בחירת החומר האחר מעניינת במיוחד. החומר נבחר מתוך גיליונות מחצית השנה של המאסף בחודשים תשרי עד אדר תקמ"ד. מלבד נחל הכשור שכבר הוזכר, בחר העורך כמה שירים מקוריים, וביניהם שיר של ויזל לכבוד דוד פרידלנדר, ושיר הלל לפרידריך הגדול, שירים מתורגמים מאת האלר וקלייסט, סיפור אידילי מתורגם מאת גסנר, שיר של אבן גבירול ומכתם של בן עזרא.¹⁶

חומר זה מעיד על כוונת העורך ודרכו הסיפורתית. הוא בוחר חומר מתורגם מתוך הסיפורת הגרמנית, המעיד על ייעודם הסיפורתי של המאספים ופעולתם בהקרת חומר סיפורתי לעברית, וכן שירים לכבוד אישים חשובים בהשכלה כפרידלנדר ובממלכה, כמלך הפרוסי, וכן שירים קלאסיים מתוך שירת ספרד בעברית.

שני מאמרים חשובים נכללו במיבחר זה. האחד הוא מאמר פרוגרמטי, כנראה של אייכל, על התועלת של דברי הימים הקדמונים, המהווה מבוא למדור 'תולדות גדולי ישראל', ובו גם תיאוריה של הביוגראפיה. והשני הוא מאמרו של י. ל. (המדקדק והממשל יואל ברי"ל) "משלי מוסר" ובו תיאוריה של המשל. כמו-כן נבחר מאמרו של ויזל על השורש 'רדם' (שבוודאי עשוי ל...הרדים, אך הוא מייצג את עבודתו הלשונית של ויזל).

בהמשך החלק של הסיפורת היפה, שבראשו נדפסה הכותרת "שירים חדשים",¹⁷ נכללו חמישה פריטים חדשים – תרומתם המקורית של סופרי בכורי העתים עצמם. ביניהם היו שלושה שירים מתורגמים מאת שילר (מעובדים על-ידי שלמה יהודה ראפפורט [שי"ר] ומאיר לטריס) וג'וזף אדיסון, וחומר מקורי: מכתמים מאת שלום הכהן עצמו, ודרשת מוסר על הסתיו בגרמנית באותיות עבריות.

מסיכום החומר עד כה נראה החומר הסיפורתי המקורי של סופרי בכורי העתים בכרך הראשון כדל ביותר.

"רשימות מן המולדת"

החטיבה השנייה של כתב-העת נקראת בגרמנית באותיות עבריות "רשימות מן המולדת". נדפסו בה מאמרים ומידע הנושא אופי יהודי: מאמר על תרבותם של היהודים בממלכה האוסטרית, בתי חרושת בבעלות יהודים, מוסדות חינוך יהודיים, וכן חומר מידע כללי: רשימות בני המישפתה הקיסרית, רשימת השליטים העליונים באירופה, סיכום סטטיסטי, צווים קיסריים ומאורעות מיוחדים בשנים 1818-1819.

החומר בחלק זה משלב מידע שימושי וחינוכי בנושאים יהודיים כלליים וכן מידע

שמשכיל נאור בממלכה האוסטרית אמור להכיר: שמות השליטים באירופה ובני מישפחת המלוכה, צווים ואירועים מיוחדים. והוא נועד לפתוח חלון אינפורמטיבי ולהרחיב את אופקיו של המשכיל המצוי.

"מיקבץ מידע שימושי"

החטיבה השלישית העיקרית של השנתון נקראת "מיקבץ מידע שימושי" (התרגום שלי, מ. פ.). ובה נכללו טבלאות חשובות בול מסיים, בולי הכנסה, מחירי שטרות, תשלומי עסקים הנערכים בבית, רשימת מטבעות כסף וזהב, פרס כספי למגדלי סוסים, פגרת בתי המישפט וימי חול שנועדו כימי חג וימי זיכרון, ומרחקים גיאוגרפיים בין הערים החשובות באירופה.

רשימה זו עשויה להסביר את משמעות המלה "עסקים" בשער: "ספר מועיל ומאלף לעסקים..."

בסוף הכרך יש שתי הודעות מאת המו"ל, אנטון שמיד: האחת, רשימת ספרים היוצאים לאור על ידיו, והשנייה – הודעה על לוח השנה היהודי בשם 'עתים מזומנים', שכרך א' של בכורי העתים נמכר יחד איתו בשנתו הראשונה, ועל תוכנו של בכורי העתים.

השוואת החומר בכרך א' בחלקי השונים

השוואת החומר בחלקי השונים של כרך א' תלמדנו שקיימת חלוקה שווה למדאי של החומר לנושאים השונים:

בחטיבה א', בחלק הראשון ('לימודים ועיונים'), רשומים 11 ערכים שונים המשתרעים לאורך 45 עמ' (עמ' 3-48); בחלקה השני של חטיבה א' ('מבחר מתוך המאסף') רשומים 16 ערכים שונים לאורך 54 עמ' (עמ' 49-103); בחלקה השלישי של חטיבה א' ('שירים חדשים') נדפס חומר מקורי ובו רשומים 5 ערכים שונים לאורך 32 עמ' (104-136).

בחטיבה ב' ('רשימות מן המולדת') רשומים 6 ערכים שונים לאורך 47 עמ' (137-184).

בחטיבה ג' ('מיקבץ מידע שימושי') רשומים 10 ערכים שונים לאורך 23 עמ' (185-208).

לסיכום: מיספר העמודים בכל חלק הוא בין 23 ו-54 ומיספר הערכים הוא בין 5 ל-16. החלק של החומר המקורי הוא הדל ביותר בהיקפו. גם המידע השימושי, מעצם טיבעו נוטה לקיצור, ועל כן היקף מיספר עמודיו הוא הקטן ביותר.

ה'הודעה' של המו"ל בדבר בכורי העתים

הודעתו הנזכרת של המו"ל שימשה כמעין מינשר פומבי לדרכו של השנתון. ואכן, אנטון שמיד סוקר בה את פעולתו המו"לית בהוצאת סיפרי קודש עבריים בשלושים השנים הקודמות ובהוצאת מילונים וסיפרי דיקדוק עבריים. לאור הצלחתו זו, הוזמן – לדבריו – על-ידי יהודים נאורים המעוניינים לקדם את החינוך המוסרי של בני עמם להוציא לאור באופן פְּרִיודִי את פרי הסיפרות העברית ובמיוחד מיבחר מן המאסף האהוב, תומר מן ההיסטוריה הקדומה והחדשה של האומה היהודית, וכן חומר ידע חילוני כללי המתאים לרוח הזמנים והנאורות. הוא כותב, שאף כי הוא מודע לעובדה שמיספר אוהבי העברית החדשה קטן בהשוואה למיספרם בעבר, וכי הוא חייב לשמור על האינטרסים (הכלכליים?) שלו ועל שמה הטוב של הוצאת הספרים שלו, הוא הקדיש מזמנו לפיתוח מיפעל חדש זה.

בהמשך מונה שמיד את 8 מדורי השנתון: 1. רשימות מן ההיסטוריה היהודית; 2. ביוגרפיות של יהודים מפורסמים; 3. סיפורי מוסר ואימרות מוסר מן התלמוד; 4. מיבחר מתוך המאסף; 5. "שירים ומכתבים חדשים" – שירים ומאמרים על נושאים שונים; 6. חרשות מן המולדת, ובעיקר: בנושאי תרבות, חינוך, כתי-ספר, כלכלה, ומוסדות סיוע ורווחה ליהודים בארצות האוסטריות, וכן גניאלוגיה של בני מישפחת המלכות וסקירה מושלי אירופה; 7. סקר אירועים, צווים קיסריים, מאורעות חשובים וכדומה; 8. מידע שימושי וחינוכי מגוון לעסקים ולידע כללי, כגון: תעריפי כולי הכנסה, כולים פרטיים, טבלאות חישוב שונות, מידע על דואר, מרחקים בין ערים באירופה, מידות, ירידים שנתיים ועוד. חלוקה זו משקפת את מדורי השנתון, שקביעתם הסופית הייתה שונה רק במעט.

מעניינת במיוחד הערת המו"ל בדבר האפשרות שאם תהיה הִיענות חובית בקהל הקוראים, ושוחרי הסיפרות העברית יביעו את רצונם לראות כרכים נוספים בכל שנה, כי אז, אחרי מחצית השנה, בסביבות הפסח, יופיע כרך שני, וכן גם להבא. כמו-כן קרא המו"ל ליהודים נאורים לתמוך בשנתון על-ידי משלוח חומר על תרבות יהודית ועל החינוך במקומותיהם. הוא הבטיח שמאמריהם יידפסו כהלכה וכי ישולם להם שכר סופרים.

ככל הידוע לא הופיע כרך נוסף באמצע השנה, אך בכורי העתים התמידו במשך 12 שנה ברציפות שאפשר להעריכה – עדות למסירותם של סופרים אחדים ולשאיפתם להמשיך את מיפעל ההשכלה שהותחל בגרמניה 40 שנה קודם לכן ולהפיץ את ההשכלה העברית וסיפרותה.

פ פ ל ר י ה ע ת י ם

הם פרי תבואה לשנה
תקפ"א

הגולים מה דרום סלוני. תבואה טובה ונעימה. טעמה לכותה הקנה. לעולם
 על לבנות השמחה לעולם. כמו ימים טובים וטובים לך.

אין
 נישלכעס אונר לעהרריכעס
געשעפטס
 גונר

אונטערהאלטונגסבוך
 אונר לאז לאהר תקפ"א
 גונר

בא א האלסגגעשענק
 און בעקלרעכע הויזקסטער אונר הויזקסטער
 גונר

פרעמיענבוך
 פיר דיא פלייסגע יוגענר.

(Bühnehaltim) (erste Auflage der Bühne.)

LEWISON
ST. LOUIS

געדרוקט ביים אומאן שטיבן. ק.ק. פרש'לענדער ברויכדוקער
 WIEN, bei ANTON SCHNAB, k. k. Buchdrucker. 1860.

הערות

1. מתוך שער בכורי העתים, כרך א', תקפ"א (ראה להלן). נוסח מורחב של הרצאה בכנס המדעי העברי ה-17 באירופה, שהחייים בפריז בכ"ג-כ"ז בחשרי, תשס"ג (30 בספטמבר – 3 באוקטובר, 2002), מטעם הברית העברית העולמית, אוניברסיטת פריס 8, והמוכן לחקר העברית באירופה.
2. משה פלאי, שער להשכלה: מפתח מועד להמאסף, כתב-העת העברי הראשון (תקמ"ד-תקע"א) (ירושלים, תשס"א).
3. שלום הכהן, כתב יושר (וינה, 1820), עמ' 95-96 ובייחוד עמ' 96; נדפס גם בסיפרו של מאיר הלוי לטרס, ספר מכתבי עברית (וינה, 1868), עמ' 136-137, ובייחוד עמ' 137.
4. יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, א' (ירושלים, תש"ך), עמ' 279; ראובן פאהן, "פרקי השכלה", כתבי ראובן פאהן, ב', (סטניסלוב, תרצ"ז), עמ' 102-104; פ. לחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, א' (תל-אביב, תרפ"ח), עמ' 130, 135; בן ציון כ"ץ, רבנות, חסידות, השכלה, ב' (תל-אביב, תשי"ט), עמ' 204; שמעון ברנפלד, "הספרות העתית בלשון עברית", השלח, י"ז (תרס"ז-ח'), עמ' 298. ואכשטיין פירסם מבוא ארוך על כבורי העתים, עורכיו ורקע הופעתו. ראה B. Wachstein, *Die hebräische Publizistik in Wien, I* (Vienna, 1930) על היחס כלפי המאסף שנים רבות לאחר הפסקת הופעתו אפשר ללמוד מדבריו של דוד זאמוש' בהקדמה לשיר שפירסם בתקפ"ח, שבה הוא מקשר את המאסף עם הוצאת כבורי העתים: "עת נצני המאספים נראו שנית במחנה העברים בספרי כבורי עתים" (בבורי העתים, ח': 255-256. תקפ"ח).
5. בתוכנית לפרסם על כך מאמר נפרד.
6. פרטים על כך בהודעתו של אנטון שמיד, שנספחה לכרך א'. הערך, כפי שהוא מופיע בגירסת הטיטוה של ה'מפתח': שמיד, אנטאן. אנקינדיגונג איינעס פאללשטענדיגען איראעליטישען קאלענדערס אויף דאו יאהר תקפ"א. אונטער דעם טיטעל: עתים מזומנים... [התרגום לעברית: הודעה על לוח שנה יהודי שלם לשנת תקפ"א בכותרת: עתים מזומנים. ונוסף לו ספר עשיר תוכן, מועיל מאוד ומאלף לעסקים ולהנאה, למען אבות ואמהות נאורים, המיועד כשי לראש השנה לבני הנעורים החרוצים, בשם כבורי העתים] / אנטאן שמיד. כבורי העתים, א': שלושה עמודים בלתי ממוספרים. בסוף הכרך. תקפ"א. וכן ראה קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ב', עמ' 289; ראובן פאהן, כתבי ראובן פאהן, ב', "פרקי השכלה", עמ' 107; פ. לחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, א', עמ' 133.
7. מחקרים בלשון העברית ובספרותה, כנס מילנו (ירושלים, תשס"ב), עמ' 86-96.
8. ראה הערה 6.
9. שלום הכהן, "על מחברת כבורי העתים" [שיר לרגל הוצאת כתב-העת]. כבורי העתים, א': 4 תקפ"א.
10. שלום הכהן, קורא הדורות (ורשה, תקצ"ח), עמ' 112, פרק ו', על הריגתה של מרים. יעקב אלרנהנד טוען שבחירת היסטוריה החשמונאית נועדה "להראות למשכילים קיצוניים את השפעתה המערערת של תרבות זרה", במאמרו "הפובליציסטיקה העברית האוסטרית בתקופת ההשכלה", כנס עברי-בלשני באירופה (ירושלים, תשל"ז), עמ' 153-163, ובייחוד עמ' 160-161.
11. [אייכל, יצחק?], תולדות הרב דון יצחק אברבנאל [כינוגרפיה] (תולדות גדולי ישראל) / יצחק

- אייכל?]. המאסף, א': ל"ח-מ"ב. כסלו, תקמ"ד. נ"ס-א. טבת, תקמ"ד. ראה הפרק על הביוגרפיה (של מנדלסון ושל אברבנאל) בסיפרי סוגות וסוגיות בסיפורת ההשכלה העברית: הז'אנר המשכילי ואבירייהו (ישראל, תשנ"ט).
12. ראה פרק 3 על יחס המשכילים לחלמוד בסיפרי האנגלי, M. Pelli, *The Age of Haskalah* (Leiden, 1979), pp. 73-90.
13. משה פלאי, "עמדתם של הסופרים העבריים המתונים בשאלות הרת בראשית ההשכלה", חסד לאברהם [: ספר היזבל לאברהם גולומב (לוס אנג'לס, 1970), עמ' 717-730; קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, א', עמ' 283; וראה פרק ה', על פולמוס ההיכל, בסיפרי M. Pelli, *The Age of Haskalah*.
14. ראה על נחל הבשור בהקדמה לשער להשכלה: מפתח מועזר להמאסף, כתב-העת העברי הראשון (תקמ"ד-תקע"א), עמ' 32-40.
15. ישראל צינברג, תולדות ספרות ישראל, ו' (מרחביה, 1960), עמ' 25.
16. חומר מתוך המאסף שנדפס בכורי העתים, כרך א': וויזל, סוחר אתה מנכבדי ארץ נשיר לכבוד דוד פרידלנדרן. בכורי העתים, א': 85-88. כסליו, תקפ"א; ח...כ... ליום הולדת אדוננו המלך פרידריך הגדול, 93-96; האלר, רעיוני שחר, 74-76; קלייסט, על קבר רעי, 89-91; גסנר, אין שמחה לנפש כשמחת עשות החסד, 76-80; בן גבירול, ככלות ייני, תרד עיני, פלגי מים, 100-101; רא"בע, אלו לפי אדי, 101.
17. בנספח "ההודעה" של המו"ל אנטון שמיד, שצורף לכרך א' (ראה הערה 6 לעיל), הוא מכנה את המדור "שירים ומכתבים חדשים" [מכתבים = מאמרים] ובכך מוסבר מיקומו של המאמר המקורי לאחר השירים.